

Patricia Hartwich

Uniwersytet Wrocławski/Polska

Elementy trzeciej kultury w translacji¹

DOI: 10.23817/strans.13-14

Received: 10.05.2022

Accepted: 1.09.2022

Opublikowana monografia stanowi wnikliwe studium poświęcone analizie polikonfrontatywnej elementów trzeciej kultury w przekładach prozy Holenderskich Indii Wschodnich; liczy 276 stron, zawiera poprawną strukturę rozdziałową a także takie elementy konstrukcyjne, jak podsumowanie, bibliografię, indeks osób, spis schematów, tabel, rysunków oraz wykresów, streszczenie w języku polskim i angielskim. Zgodnie z deklaracją autora za główny cel podjętych badań, zaprezentowanych w monografii, uważa on „omówienie istoty elementów trzeciej kultury” (s. 8) w przekładach. Jest to zamierzenie oryginalne, odważne i innowacyjne zarazem ze względu na zastosowanie specyficznej metodologii. Materiał analityczny stanowiło pięć dzieł literatury Holenderskich Indii Wschodnich autorstwa dwóch holenderskich pisarek – Madelon Székely-Lulofs (1899–1958): „Rubber. Roman uit Deli” oraz „Koelie” i Helli S. Haasse (1918–2011): „Oeroeg”, „Heren van de thee” oraz „Sleuteloog”, które zostały przetłumaczone na język niemiecki i polski. Pytanie szczegółowe, które postawił sobie autor, dotyczyło identyfikacji i określenia strategii i technik, przy pomocy których przetłumaczone zostały nazwy elementów trzeciej kultury występujące w wymienionych pięciu dziełach literatury Holenderskich Indii Wschodnich na polski i niemiecki. Za podstawę metodologiczną autor obiera paradygmat translatoryki antropocentrycznej, prezentując zasadną argumentację umożliwiającą realizację zamierzeń badawczych. Bowiern paradygmat ten służy jako podstawa interpretacji rzeczywistości translacyjnej w wybranym zakresie tematycznym i problemowym. Rozdział 1. (s. 15–26) poświęcony jest charakterystyce elementów trzeciej kultury w dotychczasowych badaniach nad translacją. Jest to bardzo obszerne omówienie, bogate

1| Michał Gąska (2021). *Elementy trzeciej kultury w procesie tłumaczenia prozy Holenderskich Indii Wschodnich na języki polski i niemiecki*. Kraków: Universitas. 276 ss.

w przykłady i świadczące pozytywnie o erudycji autora i bardzo dobrej orientacji w zakresie literatury przedmiotu. W drugim rozdziale (s. 27–41) M. Gąska rozpatruje używanie pojęcia kultury w różnych koncepcjach przywoływanych badaczy przede wszystkim w zakresie antropologii kognitywnej i kulturologii antropocentrycznej, co jest zabiegiem właściwym poszerzającym perspektywę badawcze zgodnie z właściwością przedmiotu badań. Prezentację rozpoczyna zatem od omówienia koncepcji *kultury* w rozumieniu Bonacchi (2009, 2010) i w oparciu o poglądy F. Gruczy (m.in. 1988, 1992, 2000, 2012), jako że są to główni przedstawiciele kulturologii antropocentrycznej w Polsce. W tym kontekście i z inspiracji Bonacchi ewaluacji poddaje również poglądy House na kulturę, jej rodzaje, przejawy i tworzenie wyróżniając cztery płaszczyzny jej występowania. Następnie omawia koncepcje dotyczące bardzo istotnej relacji między kulturą a językiem analizując poglądy Bartmińskiego (1993a, 1993b), Anusiewicz (1995), Ożdżyńskiego (2002) wydobywając i wyróżniając ważne aspekty charakteryzujące ich rozumienie kultury. Autor słusznie podkreśla za F. Gruczą, iż granica między naturą a kulturą jest nieostra, bowiem każdy człowiek jest ze swej natury istotą kulturową i kulturotwórczą będąc istotą lektalną zarazem. Pojęcie kultury w paradygmacie kulturologii antropocentrycznej M. Gąska omawia dokładniej w kolejnej części książki, podkreślając fakt, iż kultura jest wewnętrzną (immanentną) właściwością każdego człowieka jako podmiotu indywidualnego a następnie kolektywnego. Następnie omawia zagadnienie idiokultury i polikultury charakteryzując bardzo dokładnie koncepcję i pojęcia stosowane przez Bonacchi, tzn. jako logiczny przekrój i jako logiczna suma zgodnie z poglądami F. Gruczy. Jest to prezentacja i omówienie dogłębne i precyzyjne. Podkreślając aktywną rolę człowieka autor przechodzi w kolejnej części monografii do omówienia zjawiska kompetencji kulturowej, językowej i komunikacyjnej. Wnioski kończące tę partię książki stanowią bardzo esencjonalną syntezę dotychczas omawianych treści. Znacznie dokładniej M. Gąska prezentuje złożoność zjawiska kompetencji tłumacza w rozdziale 3. (s. 43–58), którą określa jako translatorską. Punkt wyjścia rozważań w tej części tworzą model translacyjny według koncepcji F. Gruczy (1981) i rozszerzony model układu translacyjnego według koncepcji Żmudzkiego (m.in. 2004, 2010, 2013, 2019). Relevantne dla przedmiotu badań autora są zjawiska zarejestrowane przez Żmudzkiego w obszarze mentalnym tłumacza, do których należą m.in. rekonceptualizacja względnie kognitywna rekonstrukcja tekstu wyjściowego, kognitywne przeprofilowanie w zakresie funkcjonalno-komunikacyjnym (s. 46–47). Również kategoria zadania translacyjnego wprowadzona przez Żmudzkiego do opisu działań tłumacza pozwoliła autorowi monografii odpowiednio ująć strategiczność operacji i komunikacyjnych działań tłumacza. Takie posunięcie stworzyło solidną podstawę dla kolejnej części, w której przedstawione zostały koncepcje kompetencji translatorskiej. Autor omawia kompleks umiejętności tworzący kompetencję tłumacza w ujęciu

S. Gruczy (2014). Bardzo zasadnie odwołuje się autor do koncepcji kompetencji zaprezentowanej przez Małgorzewicz (2012), a zwłaszcza do wyróżnionej przez nią kompetencji metakognitywnej jako tzw. wartości dodanej odróżniającej kompetencje tłumacza od kompetencji bilingwalnej. Charakteryzując zjawisko modalności translacyjnych: możliwości wierności i konieczności wolności autor odnosi je do poglądów św. Hieronima. W rozdziale 4. (s. 58–70) autor podejmuje zadanie analizy i interpretacji kompleksowego zagadnienia inności w procesie translacji. Referuje poglądy tych badaczy, którzy rozpatrywali owe zjawiska w różnych kontekstach, i wprowadza konieczne wyjaśnienia i doprecyzowania. W związku z tym podejmuje próbę udzielenia zasadnej odpowiedzi na pytanie, czy inność to synonim obcości lub jedno i to samo względnie czy zjawiska te i pojęcia różnią się zasadniczo. W kontekście tych rozważań M. Gąska wprowadza kategorię trzeciej kultury, ważną w całości zadaniowo-tematycznej podjętych badań. W rozdziale tym autor dokonuje także istotnego rozgraniczenia pojęciowego między dwiema kluczowymi kategoriami w każdym procesie translacji, a mianowicie między ekwiwalencją i adekwatnością eksponując w przypadku pierwszej jej wynikowość a w przypadku drugiej prospektywność jako cechy istotne. Rozdział 5. (s. 71–84) charakteryzuje się bogactwem treściowym. Autor referuje poglądy wielu ważnych badaczy, omawia zagadnienie metod i strategii translacyjnych np. u Schleiermachera, ekwiwalencji dynamicznej i formalnej Nidy, rodzajów tłumaczenia u Nord, tłumaczenia komunikacyjnego i semantycznego Newmarka. W rozdziale 6. (s. 85–97) M. Gąska podejmuje zadanie scharakteryzowania kulturowych nośników inności w oparciu o reprezentatywną literaturę przedmiotu, którą próbuje zreferować ewaluacyjnie. Jest to próba bardzo udana pod względem zarówno kompletności, spójności konstruowania wyводу tematycznego, jak też przede wszystkim wartościowań ewaluacyjno-krytycznych. Interesująco i precyzyjnie omawia techniki tłumaczenia nazw realiów jako nośników inności/obcości. Na szczególne podkreślenie zasługuje trafna konkluzja we wnioskach, iż określona strategia determinuje dobór adekwatnych technik w celu rozwiązania wspomnianych problemów translacyjnych i osiągnięcia strategicznych celów translacyjnych. Autor zdecydowanie wprowadza do analizy kategorię i perspektywę adresata w ocenie inności/obcości. Na s. 100 precyzyjnie formułuje definicję elementów trzeciej kultury twierdząc, że „Elementy trzeciej kultury należałoby zatem definiować jako elementy tekstu wyjściowego i/lub translatu, które postrzegane są przez adresatów tychże tekstów jako inne, nietypowe zarówno dla kultury wyjściowej, jak i docelowej.” Nowatorskie jest usytuowanie przez M. Gąskę elementów trzeciej kultury w układzie translacyjnym i jej rozpatrywanie w tym właśnie środowisku o określonej dynamice prosesualnej. Autor w ciekawy sposób omawia dalej trudności, jakie tłumacz napotyka w procesie translacji w związku z specyficznym potraktowaniem elementów trzeciej kultury. Zasadnie podkreśla przy tym stopień koniecznego i szczególnego

uwzględnienia adresata translacji w oparciu o charakteryzujące go właściwości opisane przez tłumacza w formie presupozycji. Słusznie M. Gąska podkreśla potencjalność ewokowania różnych skojarzeń u adresata ze względu na jego pamięć doświadczeniowo-kulturową w związku z zaistnieniem elementów trzeciej kultury w translacie. W dalszej części poświęconej typologizacji elementów trzeciej kultury oraz ich funkcji w komunikacji autor bardzo umiejętnie charakteryzuje i ewaluacyjnie konfrontuje poglądy Urbanek, Skibińskiej, Wołek-San Sebastian. W rozdziale 8. (s. 107–237) autor dokonuje charakterystyki materiału empirycznego oraz założeń metodologicznych i instrumentarium badawczego zgodnego z obraną metodologią, której podstawę stanowi zadeklarowany na początku paradygmat antropocentryczny. Analiza porównawcza tłumaczeń wybranych powieści holenderskich na język niemiecki i polski służy identyfikacji zastosowanych technik tłumaczenia elementów trzeciej kultury, określeniu ich wpływu na skuteczność komunikacyjną, wykazaniu dominujących technik jako tendencji w tych tłumaczeniach także w odniesieniu do różnych okresów powstania wersji tłumaczeń. W pierwszym materiale badawczym powieści „Rubber” (1931) Madelon Székely-Lulofs M. Gąska jako nośniki trzeciej kultury wyróżnia nazwy geograficzne w swej większości występujące jako mikrotoponimy i prezentuje w układzie tabelarycznym zastosowane techniki ich tłumaczenia w badanych przekładach, dalej nazwy elementów kulturowych w zakresie muzyki i teatru, nazwy ubrań także dokonując porównań tłumaczeń Kotasa i Leśniewskiego i pokazując te rozwiązania w zestawieniu tabelarycznym oraz komentując je. Wykazuje różnice w stosowaniu technik reprodukcji i eksplikacji w formie przypisów dolnych. Przy tym opisuje i udowadnia niedokładności tłumaczy oraz ewidentne błędy a także tworzenie fałszywych obrazów rzeczywistości uzasadniając przy tym swą ocenę. W dalszej części analizuje tłumaczenia Tichego i Bukowskiej wykazując się podobnym poziomem dokładności w zakresie identyfikacji stosowanych technik translacyjnych w odniesieniu do elementów kultury. Jako dominującą technikę przy tłumaczeniu nazw elementów kultury autor uznaje reprodukcję a następnie eksplikację wynikającą z określonych deficytów w zakresie wiedzy adresatów. Dochodzi do wniosku, iż w konsekwencji stosowania substytucji oraz aproksymacji tłumacze wpływają na postrzeganie trzeciej kultury, tworząc przy tym niekiedy mylne jej wyobrażenie. Kategorii wtrętów językowych, które stanowią najobszerniejszą grupę nazw elementów trzeciej kultury w powieści „Koelie” Madelon Székely-Lulofs, poświęcona jest kolejna część monografii. W powieści tej dominuje stosowanie technik eksplikacyjnych. W odniesieniu do tej kategorii autor dokonuje porównania tłumaczenia Kotasa, Tichego, Bukowskiej. Ze względu na różnice w doświadczeniach poznawczych przedstawiciele kultury wyjściowej i kultur docelowych tłumacze zastosowali dodatkowe techniki eksplikacyjne w odniesieniu do elementów, które w translatach poddane zostały reprodukcji. Inną kategorię porównań stanowią elementy dialogów

i zastosowane techniki ich tłumaczenia w analizowanych przekładach. M. Gąska określa także konsekwencje stosowania odpowiednika w odniesieniu do elementów dialogu, co pozbawia adresata istotnej informacji, że dialog prowadzony był w języku indonezyjskim lub innym języku Archipelagu Malajskiego. W dalszej kolejności M. Gąska badaniom porównawczym poddaje nowelę Helli S. Haase zatytułowaną „Oeroeg”. Pierwszą kategorią porównawczą są nazwy geograficzne analizowane pod kątem zastosowanych technik tłumaczeniowych w przekładach M. Csollány z reprodukcją, dalej G. Seferensa, gdzie dominuje reprodukcja z eksplikacją, i w tłumaczeniu Z. Klimaszewskiej, gdzie przeważa reprodukcja z amplifikacją. Następną część analityczną dotyczy kategorii nazw elementów kulturowych w podanych przekładach. W konkluzji autor stwierdza, że dominującą techniką we wszystkich translatach jest reprodukcja, co udowadnia argumentacyjnie i wykazuje w zestawieniach tabelarycznych. Wtręty językowe stanowią kolejną kategorię porównawczą badaną w wymienionych przekładach. W konkluzji M. Gąska stwierdza, że we wszystkich zanalizowanych translatach dominują dwie techniki – reprodukcja i odpowiednik, co również dokumentuje w postaci ilustratywnych tabel. Następnym materiałem badawczym stanowią przekłady drugiej powieści Helli S. Haasse „Heren van de thee”. W oparciu o ten materiał porównuje zastosowane techniki przekładu w tłumaczeniach takich tłumaczek, jak M. Csollány i A. Oczko. Stwierdza, że w obu analizowanych translatach dominującą techniką tłumaczeniową nazw geograficznych jest reprodukcja, rzadziej amplifikacja i opuszczenia. Nazwy elementów kulturowych to kolejna kategoria porównawcza badana w tłumaczeniach M. Csollány i A. Oczko. M. Gąska wykazuje ponownie, iż w obu translatach dominującą techniką jest reprodukcja, a w większości przypadków zachowanej nazwie elementu towarzyszy glosa eksplikacyjna jako dosłowne tłumaczenia objaśnień z glosariusza w tekście wyjściowym. W przypadku kolejnej kategorii wtrętów językowych jako najliczniejszej (104 jednostki) grupy elementów trzeciej kultury w powieści „Heren van de thee”, zastosowano techniki eksplikacyjne w formie glos objaśniających, amplifikacji i opisów intratekstowych w tłumaczeniu M. Csollány i A. Oczko. Autor zwraca tu uwagę na jedyny przypadek w całym materiale badawczym rozprawy w tłumaczeniu M. Csollány, w którym tłumaczka wprowadza element trzeciej kultury nie występujący w tekście wyjściowym. Identyfikuje reprodukcję jako dominującą technikę opatrzoną glosą objaśniającą. W odniesieniu do kategorii elementy dialogów jako wtrętów językowych w obu tłumaczeniach dominuje reprodukcja wobec wszystkich elementów dialogów. Ostatnią powieścią Helli S. Haasse jest „Sleuteloo”, której tłumaczenia dokonane przez B. Erdmann i A. Kluitmann oraz A. Oczko. M. Gąska analizuje i interpretuje w oparciu o te same kategorie i zgodnie z obraną metodologią. Dominującą techniką dla nazw geograficznych w obu wersjach jest reprodukcja, rzadziej amplifikacja, dla nazw elementów kulturowych jest nią w obu wersjach językowych reprodukcja, której towarzyszy glosa

objaśniająca. Jedyna różnica polega na stosowaniu przypisów dolnych przez tłumaczkę polskiej wersji w odniesieniu do trzech nazw.

Bardzo interesująco przedstawia się końcowa część monografii zawierająca wnioski podsumowujące jako odpowiedzi na początkowe pytania problematyzujące. I tak dla nazw elementów kultury autor wymienia całą listę zastosowanych przez tłumaczy i zidentyfikowanych przez niego technik tłumaczeniowych. W odniesieniu do nazw geograficznych, nazw elementów kulturowych oraz elementów dialogów jako kolejnych kategorii porównawczych M. Gąska wyróżnia reprodukcję jako najczęściej stosowaną technikę. W przypadku wtrętów językowych obok reprodukcji tłumacze często wprowadzali także odpowiednik w języku docelowym. W dalszym podsumowaniu bilansującym autor słusznie wyróżnia stosowanie odmiennych technik tłumaczeniowych w zależności od czasu historycznego, w którym dokonano przekładu, tzn. czy w czasie kolonialnym, czy też powojennym, ponieważ dominująca eksplikacja była umieszczana w różnych miejscach tekstu. M. Gąska charakteryzuje także całościowo techniki translacyjne stosowane przez poszczególnych tłumaczy. W podsumowaniu M. Gąska wykazuje w sposób opisowy osiągnięcie zakładanych celów, podkreślając przy tym skuteczność obranej metodologii opartej na paradygmacie antropocentrycznym. Ta droga badawcza okazała się być skuteczną i innowacyjną, co daje podstawy do podobnych badań o podobnej konstrukcji także w innych zakresach rzeczywistości translacyjnej. Interesujące są też wskazówki postulatyczne sformułowane przez autora, ponieważ tworzą określone kierunki perspektyw dla dalszych badań. Wymienia tu i badania ankietowe i tzw. „protokoły głośnego myślenia”. Cenną wydaje się być uwaga końcowa autora, który swoje pole badawcze słusznie uznaje za otwarte. Omówiona publikacja ma charakter pionierski odnośnie do badania zjawiska trzeciej kultury w przekładach; stanowi istotny wkład do badań translacyjnych w tym zakresie problematyki i zjawisk rzeczywistości translacyjnej; ma charakter pionierski także pod względem innowacyjnego zastosowania metodologii opartej na paradygmacie antropocentrycznym, co okazało się być zabiegiem bardzo skutecznym i cennym udowadniając jednoznacznie, iż antropocentryzm pozwala na realne dochodzenie do prawdy naukowej i jej obiektywizację. Świadczy jednoznacznie o wysokiej erudycji autora w zakresie i translatoryki i kulturologii a także wiedzy historycznej dotyczącej obszaru kolonii Holenderskich Indii Wschodnich.

Omówiona publikacja zasługuje ze wszech miar na wnikliwą lekturę ze względu na jej ewidentne walory poznawcze oraz metodologiczne.

Bibliografia

- Anusiewicz, Janusz (1995). *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*. Wrocław. Bartmiński, Jerzy (1993a). „Język a kultura“. W: Bartmiński, J. (red.) *Encyklopedia kultury XX wieku*. Wrocław. S. 18–19.

- Bartmiński, Jerzy (1993b). „Kulturowe funkcje języka“. W: Bartmiński, J. (red.) *Encyklopedia kultury XX wieku*. Wrocław. S. 21–22.
- Bonacchi, Silvia (2009). „Zur Vieldeutigkeit des Ausdrucks ‚Kultur‘ und zur anthropozentrischen Kulturtheorie“. W: *Kwartalnik Neofilologiczny* LVI 1/2009. S. 25–45.
- Bonacchi, Silvia (2010). „Zum Gegenstand der anthropozentrischen Kulturwissenschaft“. W: *Lingwistyka Stosowana/ Applied Linguistics/ Angewandte Linguistik* 2. S. 69–81.
- Grucza, Franciszek (1981). „Zagadnienia translatoryki“. W: Grucza, F. (red.) *Glottodydaktyka a translatoryka. Materiały z IV Sympozjum zorganizowanego przez Instytut Lingwistyki Stosowanej UW. Jachranka 3–5 listopada 1976*. Warszawa. S. 9–29.
- Grucza, Franciszek (1988). „Zum Begriff der Sprachkompetenz, Kommunikationskompetenz und Kulturkompetenz“. W: Honsza, N./ Roloff, H.-G. (red.) *Daß eine Nation die ander verstehen möge. Festschrift für Marian Szyrocki zu seinem 60. Geburtstag*. Amsterdam. S. 309–331.
- Grucza, Franciszek (1992). „Kulturowe determinanty języka oraz komunikacji językowej“. W: Grucza, F. (red.) *Język, kultura – kompetencja kulturowa. Materiały z XIII Sympozjum zorganizowanego przez Instytut Lingwistyki Stosowanej UW. Zaborów, 5–8 listopada 1987r.* Warszawa. S. 9–82.
- Grucza, Franciszek (2000/2017). „Kultur aus der Sicht der Angewandten Linguistik“. W: Grucza, F. *Dzieła zebrane*. Tom 4. *O kulturze, kulturach i kulturologii. O tłumaczeniu, tłumaczach i translatoryce*. Wydanie jubileuszowe z okazji 80. rocznicy urodzin. Warszawa. S. 95–105. (https://portal.uw.edu.pl/documents/11738337/14640936/FG_Tom_4.pdf, dostęp: 5.02.2019).
- Grucza, Franciszek (2012). „Kulturologia antropocentryczna a kulturoznawstwo“. W: Grzywka, K. (red.) *Kultura – Literatura – Język. Pogranicza komparatystyki. Prace ofiarowane Profesorowi Lechowi Kolago w 70. rocznicę urodzin*. Warszawa. S. 79–102.
- Grucza, Sambor (2014). „Grundzüge der anthropozentrischen Translatorik“. W: Łyp-Bielecka, A. (red.) *Mehr als Worte. Sprachwissenschaftliche Studien Professor Dr. habil. Czesława Schatte und Professor Dr. habil. Christoph Schatte gewidmet*. Katowice. S. 127–137.
- Małgorzewicz, Anna (2012). *Die Kompetenzen des Translators aus kognitiver und translationsdidaktischer Sicht*. Wrocław.
- Ożdżyński, Jan (2002). „Formy wypowiedzi w przestrzeni kulturowej“. W: Ożdżyński, J./ Rittel, T. (red.) *Konteksty kulturowe w dyskursie edukacyjnym*. Kraków. S. 85–107.
- Żmudzki, Jerzy (2004). „Translationsaufgabe als Kommunikationsaufgabe – Etablierung eines Kategorie-Begriffs“. W: Bartoszewicz, I./ Hałub, M./ Jurasz, A. (red.) *Werte und Wertungen. Sprach-, literatur- und kulturwissenschaftliche*

Skizzen und Stellungnahmen. Festschrift für Eugeniusz Tomiczek zum 60. Geburtstag. Wrocław. S. 320–330.

Żmudzki, Jerzy (2010). „Transfer eksplikatywny w tłumaczeniu konsekwentnym – próba typologizacji”. W: Grucza, S./ Marchwiński, A./ Płużyczka, M. (red.) *Translatoryka. Koncepcje – Modele – Analizy.* Warszawa. S. 180–187.

Żmudzki, Jerzy (2013). „Holizm funkcjonalny w perspektywie translatoryki antropocentrycznej”. W: Grucza, S. (red.) *Lingwistyka Stosowana/ Applied Linguistics/ Angewandte Linguistik* 8. Warszawa. S. 177–187.

Żmudzki, Jerzy (2019). „Projektionsoperationen im Translationsprozess – eine Basischarakteristik“. W: Małgorzewicz, A./ Płużyczka, M. (red.) *Studia Translatoryka* 10. Wrocław/ Dresden. S. 81–90.

Patricia Hartwich

Uniwersytet Wrocławski

Instytut Filologii Germańskiej

Zakład Translatoryki i Glottodydaktyki

Pl. Nankiera 15 b

50–140 Wrocław, Polska

patricia.hartwich@uwr.edu.pl

ORCID: 0000–0002–2455–0037